

Akarçay Tepe Yerleşmesinden Neolitik Dönem'e Ait Üç Adet Hayvan Biçimli Minyatür Kap ya da Kap Biçimli Hayvan Figürini

Heval BOZBAY*

ÖZET

Şanlıurfa'nın Birecik ilçesindeki Akarçay Tepe yerleşmesi, Çanak Çömleksiz ve Çanak Çömleklili Neolitik Dönem'de, yaklaşık iki bin yıl boyunca iskân edilmiştir. 1999 yılından beri sürdürülen kazılarda, yerleşmenin doğu konisinde Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'e ve Geçiş Süreci'ne, batı konisinde ise Geçiş Süreci'ne ve Çanak Çömleklili Neolitik Dönem'e ait kalıntılar ortaya çıkarılmıştır. Bu yazıda, yerleşmenin Geçiş Süreci'ne ait tabakalarında bulunmuş üç adet hayvan biçimli minyatür kap tanıtılacaktır. Kaplardan ilki tüm veya tüme yakın olarak; ikincisi, dörtte üçü korunur durumda; üçüncüsü de henüz işleme aşamasındayken yarım kalmış halde bulunmuştur. Kaplardan ikisi muhtemelen küçükbaş bir hayvanı, üçüncüsü ise bu ikisinden daha farklı bir hayvanı betimler. Üçünün de baş, boyun gibi tanımlayıcı unsurları olmadığından, ne tür bir hayvanı betimledikleri kesin olarak belli değildir. Her üç örnek de küçük bir kireçtaşı bloğun çakmaktaşıdan bir dilgiyle kazınması yoluyla şekillendirilmiştir. Bu tip hayvan biçimi verilmiş kapların, kronolojik açıdan en yakın örnekleri, Göller Yöresi'ndeki Hacılar, Höyücek ve Kuruçay ile Niğde-Köşk Höyük'ün Neolitik Dönem tabakalarında ortaya çıkarılmıştır. Anadolu'da Asur Ticaret Kolonileri Çağı ve Hitit Dönemi yerleşmelerinin çoğunda hayvan biçimli kaplara rastlanır. Rhyton ya da BIBRU adı verilen bu kapların bir takım dinsel törenlerde sunu kabı olarak kullanıldığı, Hitit metinlerinde geçer. Bazı araştırmacılar, Neolitik Dönem'de de bu kapların dinsel törenlerde kullanılmış olabileceğini belirtirler. Akarçay Tepe'de bulunmuş kapların dinsel tören gibi faaliyetlerde kullanıldığını iddia etmek, şu an için doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Kapların bulunış durumları da herhangi bir yorum yapmaya olanak vermemektedir. Akarçay Tepe'de bulunmuş üç kabın benzerleri, yerleşmenin içinde yer aldığı Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi ile Kuzey Suriye üçgenindeki Neolitik Dönem yerleşmelerinde henüz ortaya çıkarılmamış veya çıkarılmışsa dahi yayınlarda yer almamıştır. Neolitik Dönem'de yerleşmeler arasında yaşanan yoğun ilişki dikkate alındığında, bu tip kapların yalnızca Akarçay Tepe'ye özgü, tekil örnekler olmadığı, diğer yerleşmelerde de ortaya çıkarılıp sayı olarak arttıkça ve yayınlarda yer aldıkça, bölgenin buluntu tipolojisi içerisinde yer bulacağı iddia edilebilir.

Anahtar Kelimeler: *Neolitik Dönem, Akarçay Tepe, Hayvan biçimli kap, Hayvan figürini.*

Three Zoomorphic Miniatur Vessels or Vessel Shaped Animal Figurines from The Neolithic Period of Akarçay Tepe-Şanlıurfa-Turkey

ABSTRACT

The ongoing excavations at Akarçay Tepe, which first started in 1999, has exposed that the site was settled down about two thousand years, during the Pre-Pottery and Pottery Neolithic Periods. On the East Sector of the site, remains from the Pre-Pottery and Transition (from Pre-Pottery to Pottery Neolithic) Periods and on the West Sector, remains from the Transition and Pottery Neolithic Periods are unearthed. In this article, three zoomorphic miniature vessels from that Transition Period are presented. One of the vessels is complete or nearly complete, the other one is preserved in three-quarters, and the third is not completely

* Arş. Gör., Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Tınaztepe Yerleşkesi, Buca / İzmir.
hevalbozbay@gmail.com

processed. The species of the represented animals can not be defined clearly, because the descriptive parts of the animals like the head, neck etc. are missing. However, it is very likely that two of them represent sheep and goat, while the third represents a different kind of animal. All of the vessels are shaped from a small limestone block by a flint blade. Chronologically, the most closest examples of these Akarçay Tepe zoomorphic vessels are known from the Pottery Neolithic levels of Hacılar, Höyücek and Kuruçay Höyük, the sites which located in The Lake District, and also from Niğde-Köşk Höyük. Zoomorphic vessels are found in most of the sites dated to the era of Assyrian Colony Trade and the Hittite Period in Anatolia. This type of vessels are called Rhyton or BIBRU, and are used in ritual ceremonies as stated in the Hittite texts. Some researchers asserted that this type of vessels might have also been used in some kind of ritual ceremonies during the Neolithic Period. For the time being, the data is not enough to claim that Akarçay Tepe samples are used in ritual ceremonies. The contexts of the vessels are also don't give any clues for their functions. There are no resembling examples from the other Neolithic sites of East and Southeast Anatolia and North Syria, or if found, they have not yet been published. When the intensive interrelation between the Neolithic sites of the region take into consideration, it is fair to suggest that this type of vessels are not only peculiar to Akarçay Tepe, and will soon have their place in the assemblage, as long as they are identified in other sites and published.

Keywords: *Neolithic Period, Akarçay Tepe, Zoomorphic Vessel, Animal Figurine.*

Giriş

Şanlıurfa'nın Birecik ilçesinin 25 km kadar güneyinde yer alan Akarçay Tepe'de 1999'dan beri sürdürülen kazı ve araştırmalar, yerleşmenin Çanak Çömleksiz ve Çanak Çömleklili Neolitik Dönem'de, yaklaşık 2000 yıl boyunca, kesintisiz bir iskâna tabi tutulduğunu ortaya koymuştur. İki koniden oluşan yerleşmenin doğu konisinde Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'e ve Çanak Çömleklili Neolitik Dönem'den Çanak Çömleklili Neolitik Dönem'e Geçiş Süreci'ne,¹ batı konisinde ise Geçiş Süreci'ne ve Çanak Çömleklili Neolitik Dönem'e ait kalıntılar ortaya çıkarılmıştır.² Bu yazıda, yerleşmenin Geçiş Süreci'ne tarihlenen tabakalarında bulunmuş, üç adet, hayvan biçimli minyatür kap tanıtılacaktır.³

1. Kapların Hammadde, Stil ve Tip Özellikleri

Kaplardan ilki (No: 1, Resim 1) tüm veya tüme yakın olarak, batı konisindeki 19 F açmasında; yaklaşık dörtte üçü korunagelen ikinci kap (No: 2, Resim 2) doğu konisindeki 28 X açmasında bulunmuştur. Henüz işleme aşamasındayken yarım kalmış olan üçüncü kap (No: 3, Resim 3) ise yine doğu konisinde yer alan 29 V açmasındaki BH yapısının dolgusu içerisinde ele geçmiştir (Açmaların konumu için Çizim 1 ve 2'ye bakınız).

¹ Metinde bundan sonra kısaca Geçiş Süreci olarak anılacaktır.

² Yerleşmede kazı çalışmaları devam ettiğinden ve batı konisinde henüz ana toprağa ulaşılmadığından, söz konusu tabakalanma geçicidir. Kazı ve araştırmalara ilişkin detaylı bilgi ve kaynakça için bkz.: Mührüban Özbaşaran, Miquel Molist, "Akarçay Tepe. Orta Fırat'ta Neolitik Dönem'e Ait Yeni Bir Yerleşme", *Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı. Türkiye'de Neolitik Dönem: Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*, Mehmet Özdoğan, Nezih Başgelen (Yayına Hazırlayan), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2007, s. 179-187.

³ Bu tür "çok işlevli" buluntuların sınıflandırılması bir problem olarak karşımıza çıkar. Kap olarak kullanıldıkları kesin değilse de bu yazıda figürin yerine, biçimsel özelliklerinden dolayı "kap" adlandırması tercih edilecektir.

Kaplardan ikisi (No: 1 ve 3), büyük olasılıkla küçükbaş bir hayvanı, diğeri (No: 2) ise bu ikisinden daha farklı bir hayvanı betimler. Ancak üçünün de baş, boyun gibi tanımlayıcı unsurları ya hiç yapılmadığından, yapılmışsa da günümüze sağlam bir şekilde ulaşmadığından, ne tür bir hayvanı betimledikleri kesin olarak belli değildir (Resim 4).

No 1'in gövdesinin iki tarafı birbirinin aynı, yani simetrik değildir. Bir taraf düz iken diğeri yanındaki arka ayağın üst bölümü kabartılarak, kalın bir but görünümü verilmiştir. Arka ayakları birleşik olan hayvanın ön ayakları ise küçük bir ayrımla belirtilmiştir. Hayvanın boyun kısmı ise bir tutacağı andırır. Baş kısmı, sonradan kırıldığı izlenimi yaratır, çünkü boynunun bittiği yer açık veya düzeltme yapılmadan, kabaca bırakılmıştır. 2 numaralı örneğin de boyun kısmı bir çıkıntıyla gösterilmiştir, ancak başı yoktur. Genişleyen gövdesi ve nispeten dar arka tarafı ile 1 ve 3 numaralı örneklerden farklı bir hayvanın betimlendiği açıktır. 2 numaralı örnekteyse hayvanın başı hiç işlenmemiş, boyun kısmı ise kısmen şekillendirilmiştir.

Yöntem olarak, her üç örnek de küçük bir kireçtaşı bloğun çakmaktaşıdan bir dilgiyle kazınması suretiyle şekillendirilmiştir. Kapların hem iç kısmında (haznesinde) hem de iki yanında bu kazıma izleri belirgindir. 1 numaralı kabın haznesi, çizgisel yarım dairelerle oluşturulmuştur. Tüm gövdedeki kazıma izlerinin dışında, gövde, boyun ve bacak kısımlarında, yine çakmaktaşı bir dilgiyle yapıldığı anlaşılan derin kesik izleri belirgindir. Bu kesik ve çiziklerin bir kısmı şekillendirmeye yönelikse de bir kısmının şekillendirme amacıyla yapılmadığı bellidir. Kabın son şekli, ne olduğu bilinmeyen bir materyalle, tüm yüzeyi açkılanarak verilmiştir.

3 numaralı örnek ise, aynı kap biçiminin yarım bırakılmış/kalmış bir örneğidir. Kireçtaşı bloğun bir yanına yine kazıma yöntemiyle şekil verilmiş, diğeri doğal halde bırakılmıştır. Haznesinde ise yukardan aşağı doğru oyma izleri belirgindir. Muhtemelen bloğun fazlalıkları çıkarıldıktan sonra, 1 numaralı örnekte olduğu gibi, kazınarak ve açkılanarak son şeklin verilmesi tasarlanmıştı, ancak bilinmeyen bir nedenle bu işlem tamamlanamamıştır. Bir heykeltıraşın ön çalışmasını andıran bu örnek, söz konusu kapların yerleşme içerisinde yapıldıklarını gösteren bir "ara form" olması açısından önemlidir.

Yine kireçtaşıdan yapılmış 2 numaralı kabın da içinde ve dışında kazıma sonucu oluşmuş derin çizikler ve oyuklar bulunur. Ancak bu çizik ve oyuklar muhtemelen kabın şekillendirme işlemi bittikten sonra yapılmıştır. Ayrıca kap üzerinde çok sayıda doğal çatlak vardır. Kabın dörtte birlik kısmı mevcut değilse de var olan kısmından, yere tam oturacak biçimde düz olmadığı anlaşılır.

2. Karşılaştırma

Bu tip hayvan biçimi verilmiş kapların, kronolojik açıdan en yakın örneklerine, Burdur-Antalya yöresindeki Neolitik Dönem yerleşmelerinde rastlanır. Hacılar'ın Son Neolitik Dönem'e tarihlenen VI. Tabakasında biri kuş, biri diz çökmüş bir geyik, bir diğeri ise ayakta duran bir domuzu betimleyen kap örnekleri ortaya çıkarılmıştır.⁴ Höyücek TD (Tapınaklar Dönemi) yapı kompleksinde, İşlik Yeri - Mutfak olduğu düşünülen

⁴ James Mellaart, "Excavations at Hacılar, Fourth Preliminary Report. 1960", *Anatolian Studies* XI, 1961, s. 66, Plate XIV a-d.

kesimde kuş biçimli bir kap bulunmuştur.⁵ Kuruçay yerleşmesinin 11. tabakasında boğa biçimli bir kap ortaya çıkarılmıştır.⁶ Niğde-Köşk Höyük yerleşmesinin yine Son Neolitik Dönem'e ait tabakalarında bulunmuş, dağ keçisi biçimli bir kap ile kaplumbağa biçimli bir kap, bu tip hayvan biçimli kap örneklerindedir.⁷ Duru, bu tip kapların daha ziyade Erken Neolitik II'nin geç evreleri ile izleyen dönemlerine ait olduğunu belirtir.⁸

Anadolu'da Assur Ticaret Kolonileri Çağı ve Hitit Dönemi yerleşmelerinin çoğunda bu tip hayvan biçimli kaplar ortaya çıkarılmıştır.⁹ Rhyton ya da BIBRU adı verilen bu kapların bir takım ritüel faaliyetlerinde sunu (libation) kabı olarak kullanıldığı, Hitit metinlerinde geçer.¹⁰ Duru, Neolitik Dönem'de de bu kapların dinsel törenlerde kullanılmış olabileceğini ifade eder.¹¹

Hacılar, Höyücek, Kuruçay ve Köşk Höyük'te bulunmuş kaplar hem ait oldukları zaman dilimi ve bölge bakımından, hem de yapım teknikleri, stilistik özellikleri ve boyutları bakımından, Akarçay Tepe örneklerinden bir hayli farklıdır. Akarçay Tepe örnekleri kireçtaşından ve çok kabaca şekillendirilmişlerdir. Hazneleri ise tabiri caizse ancak "bir kaşık su" alabilecek kadar büyüktür. Adı geçen yerleşmelerdeki kaplar ise kilden, bir hayli özenli bir biçimde yapılmışlardır. Ayrıca eğer gerçekten de su veya başka bir içecek maddesinin taşınması ve/ya içilmesinde kullanılmışlarsa, hazneleri de bu tür bir iş için yeterince büyüktür.

Kuşkusuz, Akarçay Tepe'de bulunmuş kapları bu örneklerle karşılaştırarak, dini tören gibi faaliyetlerde kullanıldığını iddia etmek, şu an için doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Akarçay Tepe örneklerinin büyüklükleri ve bulunuş durumları (kontekst) da bu yönde ya da başka herhangi bir yorum yapmaya olanak vermemektedir.

Sonuç

Yakınoğru'da Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'in başlarıyla birlikte, hayvan ve insan figürinlerinde ani bir artışın meydana geldiği bilinmektedir.¹² Genellikle kilden yapılmış olan bu figürinlerin ne amaçla kullanıldığı, tarihöncesi arkeolojisinin temel araştırma konularından biridir. Gerek Akarçay Tepe'de gerek diğer çağdaş yerleşmelerde hayvan betimlemelerine ilişkin çok geniş bir yelpaze vardır.¹³ Bu dönem insanları çevrelerinde

⁵ Refik Duru, *MÖ 8000'den MÖ 2000'e Burdur-Antalya Bölgesi'nin Altın Yılı*, Suna-İnan Kırac Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, Antalya, 2008: Resim 147.

⁶ Duru, a.g.e., Resim 148.

⁷ Uğur Silistreli, "Köşk Höyüğü'nde Bulunan Kabartma İnsan Figürleriyle Bezeli Vazolar", *Belleten LIII*, 1989, s. 369, Levha XI.1.

⁸ Duru, a.g.e., s. 88.

⁹ Murat Gülyaz, "Anadolu'da MÖ II. Binde Hayvan Biçimli Libasyon Kapları", *Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1993.

¹⁰ Gülyaz, a.g.t., s. 2, 27-29.

¹¹ Duru, a.g.e., s. 88.

¹² Rollefson, "Charming Lives: Human and Animal Figurines in the Late Epipaleolithic and Early Neolithic Periods in the Greater Levant and Eastern Anatolia", *The Neolithic Demographic Transition and its Consequences*, J. P. Bocquet-Appel & O. Bar-Yosef (eds.), Springer Science + Business Media B. V., Dordrecht, 2008, s. 387-416.

¹³ Örneğin Çayönü için bkz.: Aslı Erim Özdoğan, "Çayönü", *Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı. Türkiye'de Neolitik Dönem: Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*, Mehmet Özdoğan, Nezih Başgelen (Yayına Hazırlayan), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2007, s. 88.

gördükleri birçok hayvanın üç boyutlu heykelciklerini yapmış ve bugün bilemediğimiz bir amaç doğrultusunda bu heykelcikleri kullanmışlardır.¹⁴

Bununla birlikte, Akarçay Tepe’de bulunmuş, yazıda tanıtılan hayvan biçimli üç minyatür kabın benzerleri, yerleşmenin içinde yer aldığı Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi ile Kuzey Suriye üçgenindeki Neolitik Dönem yerleşmelerinde henüz ortaya çıkarılmamış veya çıkarılmışsa dâhi yayınlarda yer almamıştır. Neolitik Dönem’de yerleşmeler ve bölgeler arasında iletişimin ve hem bilgi hem de hammadde alış verişinin çok yoğun olduğu dikkate alınırsa,¹⁵ bu tip kapların yalnızca Akarçay Tepe’ye özgü, tekil (ünik) örnekler olmadığı, diğer yerleşmelerde de ortaya çıkarılıp sayı olarak arttıkça ve yayımlandıkça, bölgenin buluntu tipolojisi içerisinde yer bulacağı rahatlıkla söylenebilir.

Söz konusu dönemdeki diğer yerleşmelerde bulunmuş hayvan figürinlerinden daha farklı bir malzemeye yapılan ve daha farklı stilistik özellikleri olan bu figürinler / kaplar, muhtemelen diğer hayvan figürinlerinden daha farklı bir amaçla kullanılmaktaydılar. Yayınlarda daha fazla yer bulmaları, hayvan figürinlerinin ne amaçla kullanıldığına dair tartışmalara da katkı sağlayacaktır.

Katalog

No: 1 (Akarçay Tepe Kazı Envanter Numarası: 1224)

Uzunluk: 6,32 cm

Gen: 3,06 cm

Kalınlık / Yükseklik: 3,24 cm

Resim: 1

No: 2 (Akarçay Tepe Kazı Envanter Numarası: 1673)

Uzunluk: 6,68 cm

Genişlik: 3,78 cm

Kalınlık / Yükseklik: 2,59 cm

Resim: 2

No: 3 (Akarçay Tepe Kazı Envanter Numarası: 1404)

Uzunluk: 8,97 cm

Genişlik: 5,01 cm

Kalınlık / Yükseklik: 3,84 cm

Resim: 3

Kaynakça

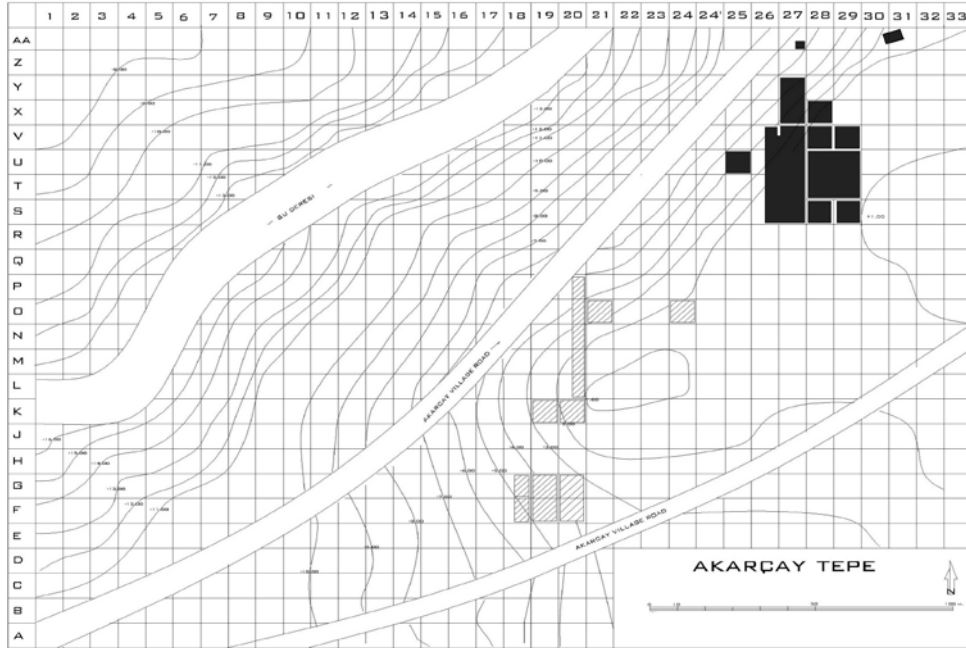
DURU, R., *MÖ 8000’den MÖ 2000’e Burdur-Antalya Bölgesi’nin Altıbin Yılı*, Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, Antalya, 2008.

ERİM Özdoğan, A., “Çayönü,” *Anadolu’da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa’ya Yayılımı. Türkiye’de Neolitik Dönem: Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*, M. Özdoğan, N. Başgelen (Yayına Hazırlayan), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2007, s. 57-97.

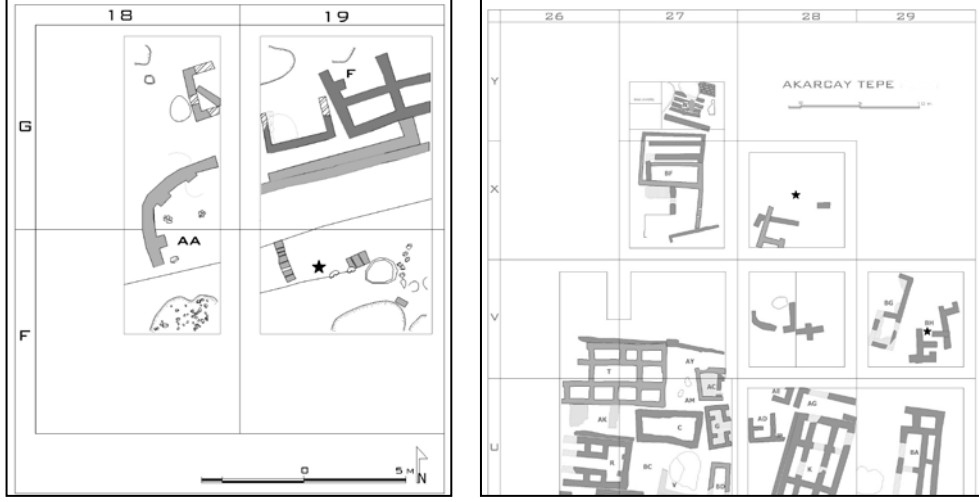
¹⁴ Prehistorik dönem figürinlerinin, çeşitli kuramsal yaklaşımlar çerçevesinde nasıl yorumlandığına dair bir değerlendirme için bkz: Yetilmezsoy 2006.

¹⁵ Mehmet Özdoğan, “Bazı Genellemeler – Öngörüler”, *Anadolu’da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa’ya Yayılımı. Türkiye’de Neolitik Dönem: Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*, Mehmet Özdoğan, Nezih Başgelen (Yayına Hazırlayan), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2007, s. 451.

- GÜLYAZ, M., “Anadolu’da MÖ II. Binde Hayvan Biçimli Libasyon Kapları”, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1993.
- MELLAART, J., “Excavations at Hacilar, Fourth Preliminary Report. 1960”, *Anatolian Studies* XI, 1961, 39-75.
- ÖZBAŞARAN, M., Molist, M., “Akarçay Tepe. Orta Fırat’ta Neolitik Döneme Ait Yeni Bir Yerleşme”, *Anadolu’da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa’ya Yayılımı. Türkiye’de Neolitik Dönem: Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*, M. Özdoğan, N. Başgelen (Yayına Hazırlayan), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2007, s. 179-187.
- ÖZDOĞAN, M., “Bazı Genellemeler – Öngörüler”, *Anadolu’da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa’ya Yayılımı. Türkiye’de Neolitik Dönem: Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*, M. Özdoğan, N. Başgelen (Yayına Hazırlayan), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2007, s. 441-458.
- ROLLEFSON, G. O., “Charming Lives: Human and Animal Figurines in the Late Epipaleolithic and Early Neolithic Periods in the Greater Levant and Eastern Anatolia”, *The Neolithic Demographic Transition and its Consequences*, J. P. Bocquet-Appel & O. Bar-Yosef (eds.), Springer Science + Business Media B. V., Dordrecht, 2008, s. 387-416.
- SİLİSTRELİ, U., “Köşk Höyüğü’nde Bulunan Kabartma İnsan Figürleriyle Bezeli Vazolar”, *Belleten* LIII, 1989, s. 361-374.
- YETİLMEZSOY, D. B., “Tarihöncesi Figürinlerin Yorumlanmasında Düşünsel ve Kuramsal Yaklaşımlar”, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006.

Çizim 1: Akarçay Tepe'nin topoğrafik planı (Taraflı ve koyu alanlar kazılan yerleri gösterir).

Çizim 2: Kapların ortaya çıkarıldığı açmaları gösteren plan (Yıldız işaretli yerler).

Resim 1: 1 numaralı kabın iki yandan ve üstten görünümü.

Resim 2: 2 numaralı kabın üstten ve iki yandan görünümü.

Resim 3: 3 numaralı, yarısı işlenmiş kabın iki yandan görünümü.

Resim 4: Soldan sağa 3, 2 ve 1 numaralı kapların üstten görünümü.